

MIROSLAV KRLEŽARÓL*

B O R I I M R E

Miroslav Krleža életművének tanulmányozása sokáig hálás feladata lesz nemcsak a horvát irodalom kutatóinak, hanem a komparatistáknak is: a műveiben fellelhető kapcsolatok sokasága és fontossága, a művészete és a gondolkodása kínálta párhuzamok gazdagsága ezt mindenképpen lehetővé és szükségessé teszi. Krleža sokrétű és sokarcú világának mi csak egy szegmentumát szándékozunk megvilágítani, és tesszük ezt a XX. századi magyar irodalom tanulmányozójaként, abban a reményben, hogy sikerül részben Miroslav Krleža forradalmiságának jellemzéséhez hozzájárulni, részben pedig a harmincas években folytatott polémiaiának világnézeti okai közül egyiket-másikat sejtetni. Jelezni szeretnénk azt is, hogy vizsgálódásainknak nem a végeredményét összegezzük most, hanem inkább a lehetséges kutatói feladatot körvonalazzuk.

Abból a tényből indulunk ki, hogy Miroslav Krleža az első világháború idején nem volt forradalmár — legfeljebb az Osztrák—Magyar Monarchia országaiban lehetségessé vált polgári radikalizmus pozícióira küzdött fel magát, anélkül azonban, hogy a radikális mozgalmak „mozgalmi” életében tevékenyebben részt vett volna. 1918—1919-ben viszont már nemcsak a polgári forradalom gondolatát vállaló ifjú író, hanem a proletárforradalom híve és hirdetője is. A horvát irodalomtörténészek és ideológiatörténészek feladata elsősorban, hogy ennek a forradalmi változásnak a folyamatát leírják, Krleža gondolati haladásának az útját és „tempóját” ábrázolják egyfelől szépirodalmi alkotásai, mindenekelőtt drámái és novellái, másfelől naplói és publicisztikai írásai eszmei elemzésének és esztétikai szempontból való megvilágításának segítségével. Szorítkoz-

* Szövegünk egy rövidebb változata Adalékok Miroslav Krleža forradalmisága jellegzetességeinek tanulmányozásához címmel előadásként hangzott el ez év májusában, a Zágrábi Irodalmi Beszélgetések című rendezvényen, amelyen a felszólalók Miroslav Krleža, August Cesarec munkásságával és az októberi forradalom utáni korszak művészetének kérdéseivel foglalkoztak. (B. I.)

zunk tehát ennek a valóban dialektikus eszmei ugrásnak a tudomásvételeire, hogy jellegére irányíthassuk figyelmünket, feltéve nyomban a kérdést: hogyan lesz a polgárból nem polgári forradalmár egy adott korszak, esetünkben az 1910-es évek történelmi-eszmei „szituációjában”? Mert nemcsak forradalmi évtized volt az, hanem a forradalmak évtizede is — Európa keleti-délkeleti térségein a „levegőben” volt a forradalomnak az igénye és a gondolata. A polgári korszak, amelynek hajnali egét forradalmak fényei világították be, alkonyát is a forradalmak lángjainak pírja futotta be. És nem is egy országban! Tulajdonképpen mindenütt ahol az 1848-as idők válságát túlélte feudalizmussal, a feudalizmus egy „harmadik” szakaszával is számolnunk kell. Történelmi jellegzetessége ez már annak a világnak, amelyben Miroslav Krleža is élt ifjúkorában. Ezért söpört végig a tízes évek második felében előbb egy polgári radikális forradalmi hullám Oroszországon és Magyarországon is, amit igen gyorsan a proletárforradalom „vihara” követett, és győzött Oroszországban, rövid ideig diadalmaskodott Magyarországon, és csak jelt adott magáról Horvátországban. Szemmel látható tehát, hogy a tízes évek gondolkodásmódjában a polgári radikalizmusnak és a proletariátusnak az eszméi nemcsak egymás mellett és egymás ellenében, hanem egymással keveredve voltak jelen — a klasszikus történelmi sémáknak és a leegyszerűsítő gondolkodásmódnak egyértelműen ellentmondva. A korszak eszmetörténése ezért láthatja a történelmi szerepcserék változatait is: többek között azt, hogy a proletariátusnak kell vállalnia olyan — nevezük így — „nemzeti” feladatokat, amelyeknek a XIX. században még a polgári osztály volt a várományosa (ha ilyen osztályról beszélhetünk), köztük a nemzeti felszabadulás történelmi szükségszerűségének a realizálását is. Jól ismert tények ezek, és nem is emlegetnénk őket, ha nem látnánk úgy, hogy Miroslav Krleža forradalmiságának a jellemzésénél éppen ezeket a mozzanatokat kell figyelembe vennünk, s mi több: hogy éppen ezek determinálták azt a sajátos helyzetet, amelynek Krleža gondolkodása és „viselkedése” a horvát irodalomban a legteljesebb kifejezője.

Az ilyen történelmi állapot ugyanis megszabta a forradalmárrá válás lehetséges útjait — különösképpen az ifjú polgárok számára, hiszen ilyen volt az atyai kötelmek ellen lázadó, a horvát társadalmi nyomorúság ellen támadó, a Ludovica Akadémiáról disszidáló Miroslav Krleža is. A horvát, esetünkben a zágrábi, kispolgári környezetből kellett az ifjú írónak kitörnie, majd az évtized végén eljutnia annak a történelmi szükségszerűségnek a felismeréséhez, amit egyetemesen a proletariátus világtörténelmi szerepe betöltésének nevezünk. A Krleža-probléma lényegéhez azonban csak akkor férközhetünk, ha a történelmi szükségszerűség összefüggéseinek mozzanatát is szemügyre vesszük, idézve József Attilának egy 1935-ös tanulmányából: „Amint a proletárokat az anyagi szükség sarkallja e történelmi folyamatban, úgy sarkallja másokat szocialista

irányba erkölcsi szükségletük, s úgy tette magát Marxot szocialistává az elméleti szükségszerűség, mert e szükségletek mindegyikében a társadalmi, azaz emberi lényeg jut kifejezésre...” (Hegel, Marx, Freud) Az itt emlegetett anyagi, erkölcsi és elméleti szükségletsort mi kiegészíthetjük egy negyedikkel, amely éppenúgy jellemző és lényegét kifejező, a Monarchia sajátos viszonyai között pedig elsőrendű szerepet játszó szükséglet, a „nemzetinek” nevezhető.

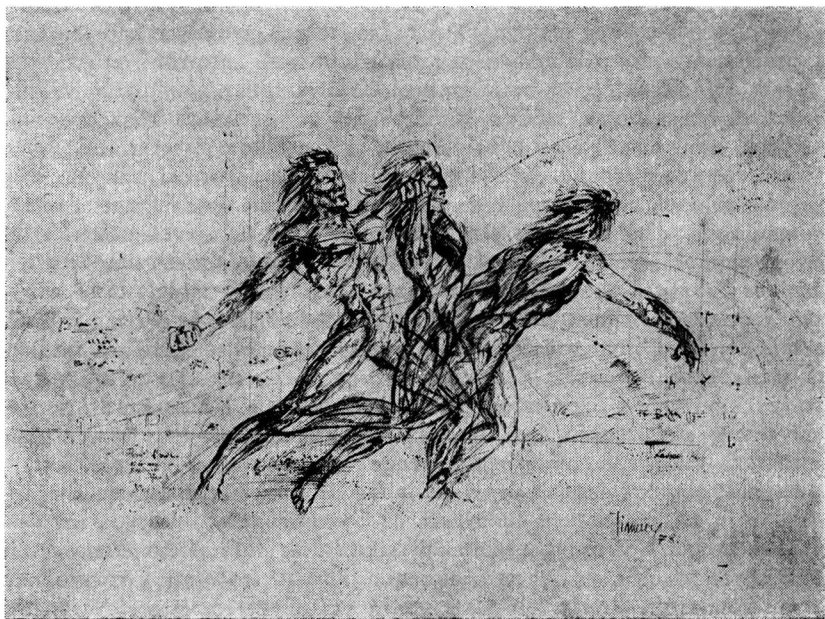
Amikor tehát a Krleža-jelenség analógiái után kutatunk, nem a Lukács Györggyel üzenő „erkölcsi szükség” a kézenfekvő, hiszen Lukács a maga morális krízisére kereste a proletariátus ideológiájában az orvosságot, hanem a „nemzeti” mozzanátát előtérbe helyező Ady Endréé, akinek műve — fölöttébb jellemzően — Krležát éppen a „mit ér a horvát ember?” kérdésének megfogalmazásához segítette. Az Ady-irodalom manapság már árnyaltan mutatja, hogy a magyar költő volt a vezére annak az értelmiségi körnek, amelynek tagjai át tudták lépni a polgári radikalizmust határoló eszmei Rubicont, és mintegy osztályuk, a dzsentri-polgári osztály ellenében a magyarországi szociáldemokráciához közeledve szövetséget kerestek és találtak a proletariátusban. Ady Endre gondolati hajtóereje a „nemzeti” szükségszerűségek felismerése volt: tudta, hogy országa gazdasági-társadalmi elmaradottságát, gyarmati függőségét, az uralkodó osztályoknak az alapvető nemzeti érdekekkel ellentétes politikáját csakis a munkásosztály uralomra jutása szüntetheti meg. Az Ady-példa magyarázhatja tehát, hogy miért lesz Miroslav Krleža művének vezérfonala is a „nemzetinek” és „forradalmi” összefonódottságából következő gondolata életben, irodalomban egyaránt, hiszen 1918-ban sem a „nemzeti”, sem a „forradalmi” kérdés nem oldódott meg Horvátországban, a délszláv népek egyesülése után pedig még inkább kiéleződött. Úgy hisszük, Krleža forradalmiságának a kérdését e tanulság nélkül nem lehet megnyugtató módon jellemezni, de nem lehet elhelyezni egy nagyobb, „európai” perspektívában sem. Kitetszik tehát, hogy lehetett magános alakja a horvát forradalmi irodalomnak, társait azonban mindenütt megtaláljuk Kelet-Délkelet-Európa népeinek irodalomtörténeteiben. Mindennek ellenére természetesen Krleža eszmei alakulástörténete nem mondható sem hétköznapi, sem általános érvényűnek. A horvát polgárság szemében az egyesülés perspektívája is sokáig elégségesnek látszott gyakorlati célkitűzésként. Krleža az egyesülés pillanatának a bekövetkeztekor már túlhaladta ezt az igényt mind a „nemzeti” érdekek pontosabb és alapvetőbb jellegét kidomborító értelmezésével, mind pedig a „nemzeti” mozzanátának a „társadalmiasításával”. Ebből következően az a felismerés vezérelte, hogy a horvátság alapvető nemzeti érdekei — ezek pedig közelről sem voltak csak „nemzetiek” a szó ideológiai értelmében, hanem társadalmiak és politikaiak is — továbbra is megoldásukra várnak, s mint tudjuk, csak az utóbbi harminc esztendőben oldódtak meg. Ma már talán természetesnek látszik az ilyen típusú ideológiai állásfoglalás — minthogy

azonban ötven esztendővel ezelőtt csak kevesen, olyan következetességgel, mint Krleža pedig éppenséggel kivételes módon alig pár nagy egyéniség járta végig ezt az eszmei utat, nem lehet eléggé hangsúlyozni sem jelentőségét, sem jellemző voltát. Nyilván vannak eszmerendszerében ellentmondások is, a „forradalminak” és a „nemzetinek” azonban kétségtelenül Krleža gondolkodásában valósult meg egysége és harmóniája — amit az előtte járók még nem közelíthettek meg, az utána fellépők pedig már elveszítettek. Nyilvánvalóan nem mindegy, ki mikor és hol lépi át az eszmei Rubicont még a tízes években sem, és az sem lehet közömbös, mi van szellemi poggyászában az átkelőnek.

A harmincas éveket át- meg átszövő baloldali nagy polémiákban Miroslov Krleža helyét és szerepét, állásfoglalásainak jellegét is az írónak a tízes évekbeli ideológiai pillanata révén jellemezhetjük, annak a meggyőződésünknek adva kifejezést, hogy egykori „váltása” magyarázhatja „viselkedését” a harmincas években. Krleža irodalom- és művészetfelfogása ugyanis a harmincas években is megőrizte tízes évekbeli örökségét, s hogy megőrizhette, ezt magyarázza sajátosnak mondott kapcsolódása a proletariátus forradalmának a gondolatához. A „nemzeti” szükségszerűséget felismerő, éppen ezért a proletárforradalom gondolatát vállaló Krležánál nem olyan módon vetődtek fel az esztétikai konzekvenciák kérdései, mint ellenfeleinél a baloldalon, akik a húszas-harmincas években váltak forradalmárokká. Krležánál is felmerül az esztétikai irányzatosság kérdése például, csakhogy ő nem a szociáldemokrata irodalom szocialista-kommunista változatának az ízléskörébe lép át a tízes évek második felében, amikor ideológiai „váltása” lejátszódik, mint léptek vitapartneri. Amikor Krleža a proletárforradalomban „logikus folytatását látta azoknak az elképzeléseknek, amelyek Spartacustól Babeufig és Marxig jelölték a fejlődés útját”, az irodalomban is a művészeti múlt teljességén inszisztálhat, s ebben nemcsak a Lukács György emlegette klasszikus polgári korszak művészete foglaltatott, hanem elsősorban a XX. század kortárs művészete, a szecesszió és a szecesszióból kilombosodó expresszionizmus esztétikai világképe, amelyben a maga írói praxisa is realizálódott, s amelynek elméleti igazolását is vállalta. Sem megtagadni, sem megkerülni nem akarta és nem tudta ezt az ilyen művészeti hagyományt — a „nemzetiben” megfogalmazott szükségszerűség felismerése erre nem is ösztönözte. S nem is tehetette, hiszen a horvát irodalmi viszonyoknak olyan közismert „krležai” bírálata éppen azt célozta, hogy az elmaradott horvát polgári viszonyokból táplálkozó irodalmi provincializmust megszüntetve induljon művészi kiteljesedése felé. Hogy „európai” módon és színvonalon szólaljon meg a horvát irodalom, ahhoz a társadalmi-politikai és ideológiai feltételeket csakis a szocialista forradalom teremthette meg, ennek tudatában látta Krleža a szocialista forradalomban az irodalmi és társadalmi felemelkedés emeltyűjét, éppen ezért munkálkodásának „végső” céljaként is ez lebeget szeme előtt. Krleža forradalmisága

tehát, éppen azért, mert a „nemzeti” szükségszerűségek felismeréséből következett, elsörendűen „történelmi” irányú, a jövő társadalmának a képe pedig alig foglalkoztatta. A meglévő kritikáján és a teljes történelmi-politikai és művészeti-művelődéstörténelmi múlt feltárásán, valorizálásán, meghódításán inszisztál majd elsősorban, miközben megőrzi ifjúkori művészeti ösztönzéseinek legtöbbjét, a Salome-témát időszerűnek tartva például nemcsak a tízes évek első felében, hanem 1918 márciusában éppen úgy, mint az 1960-as évek elején.

Miroslav Krleža gondolkodásának erényei éppen úgy a forradalomhoz való közeledésével vannak szoros kapcsolatban, mint szemléletének korlátai. A tüzetes elemzések, hisszük, ezt bizonyítani is fogják.

Csonti Zoltán: Tanulmány